

Marzenna Błaszczuk-Zawiła
Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur

STAN I PERSPEKTYWY ROZWOJU POLSKO-UKRAIŃSKIEGO HANDLU USŁUGAMI*

Abstrakt. Międzynarodowy handel usługami jest zjawiskiem stosunkowo nowym i mierzenie jego rozmiarów napotyka wiele barier. Najbardziej kompleksowym źródłem informacji o handlu usługami jest bilans płatniczy. Według statystyk bilansu płatniczego wartość polskiego handlu usługami z Ukrainą jest znacznie niższa niż handlu dobrami materialnymi. Nie obejmuje ona jednak całości polsko-ukraińskiego obrotu usługowego (niedoskonałość systemu pozyskiwania danych, obrót nierejestrowany itp.), a więc nie oddaje w pełni rzeczywistości. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pogłębionej analizy polsko-ukraińskich obrotów usługowych i perspektyw ich rozwoju. Artykuł ma charakter badawczy. Wykorzystano w nim metodę statystyczno-opisową. Z badania wynika, że w ostatnich latach eksport polskich usług na Ukrainę wzrastał znacznie szybciej niż ich import z tego kraju. Istotnym czynnikiem oddziałującym na polski eksport usług na Ukrainę była koniunktura gospodarcza w tym kraju. Z kolei dla polskiego importu usług z Ukrainy ważne znaczenie miały atrakcyjność turystyczna Ukrainy, koszty pracy (uszlachetnianie) i jakość usług świadczonych przez firmy ukraińskie (usługi informatyczne). W kolejnych latach na rozwój polsko-ukraińskiego handlu usługami będą oddziaływały, oprócz koniunktury gospodarczej na Ukrainie, głównie postępy w reformowaniu gospodarki ukraińskiej oraz skuteczność wdrażania części handlowej układu stowarzyszeniowego między Unią Europejską a Ukrainą (DCFTA).

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, handel usługami, migracja zarobkowa, współpraca gospodarcza.

Klasyfikacja JEL: F14, F22, R23.

CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR POLISH-UKRAINIAN TRADE IN SERVICES

Abstract. International trade in services is a relatively new phenomenon and measuring its size encounters many barriers. The most comprehensive source of information on trade in services is the balance of payments. According to balance of payments statistics, the value of Polish-Ukrainian trade in services is significantly lower than that of merchandise trade. It does not include, however, the whole Polish-Ukrainian services trade (imperfection of the data collection, unregistered provision of services, etc.) and, therefore, does not give the full picture of reality. The aim of this article was to present an in-depth analysis of the Polish-Ukrainian trade in services and the prospects for its development. In the article, the descriptive and statistical research methods were used. The study found that in recent years Poland's service exports to Ukraine had been growing much faster than its imports from that country. An important factor affecting service exports was the economic situation in Ukraine. In turn, in the Polish services imports from Ukraine, the following factors were important: tourist attractiveness of Ukraine (tourism), labour costs (processing) and the quality of services (IT services). In subsequent years, the development of Polish-Ukrainian trade in services will mainly depend, except from the economic situation in Ukraine, on progress in the reform of the Ukrainian economy and the effectiveness of the implementation of the trade part of the DCFTA, the association agreement between the European Union and Ukraine.

Keywords: Poland, Ukraine, trade in services, migration, economic cooperation.

JEL codes: F14, F22, R23.

Wprowadzenie

Międzynarodowy handel usługami jest zjawiskiem stosunkowo nowym i jego mierzenie napotyka liczne bariery, np. brak jednoznacznej i powszechnie akceptowanej definicji usług, zwłaszcza w przypadku wymiany międzynarodowej, i niejednoznaczne kryteria ich podziału, trudności z wyodrębnieniem międzynarodowej wymiany usług od międzynarodowej wymiany towarów i czynników wytwórczych, a także z precyzyjnym określeniem kraju pochodze-

nia i przeznaczenia usługi (Misala 2005, s. 150; Kaliszuk 2013, s. 21). Niedoskonały jest też system pozyskiwania danych i duży obrót nierejestrowany. W rezultacie faktyczne rozmiary polsko-ukraińskiego handlu usługami są trudne do oszacowania.

Najbardziej kompleksowym źródłem informacji o handlu usługami jest bilans płatniczy. Jego statystyka obejmuje jednak tylko te transakcje, których podmioty (usługodawca i usługobiorca) mają swoją siedzibę/miejsce zamieszkania w różnych krajach, a więc transakcje między rezydentami

danego kraju i nierezydentami (Rocznik statystyczny handlu... 2014, s. 13). Z kolei w Układzie ogólnym w sprawie handlu usługami (*General Agreement on Trade in Services – GATS*) Światowej Organizacji Handlu wyodrębnia się cztery sposoby świadczenia usług: 1) świadczenie transgraniczne – bez fizycznego przemieszczania usługodawcy (dostawcy) i usługobiorcy (konsumenta), 2) przemieszczanie się konsumenta do kraju usługodawcy, 3) sprzedaż w kraju konsumenta przez utworzony tam przez usługodawcę podmiot z kapitałem zagranicznym (filie, oddział etc.) oraz 4) czasowe przemieszczanie usługodawców będących osobami fizycznymi do kraju usługobiorcy. A zatem statystyka bilansu płatniczego nie pokrywa wszystkich sposobów świadczenia usług przewidzianych w GATS, w szczególności usług świadczonych przez filie i oddziały firm zagranicznych ulokowane w danym kraju i części usług świadczonych przez pracowników delegowanych do filii i oddziałów w innych krajach (*Manual on Statistics... 2010*, s. 103-113; Bensidoun, Unal-Kesenc 2008, s. 13-15). Ponadto dane bilansu płatniczego nie dają możliwości analizowania współpracy dwustronnej w podziale na sekcje usługowe i sposób świadczenia usługi, nie są bowiem odpowiednio zdezagregowane (*Manual on Statistics... 2010*, s. 109). Ograniczenia te trzeba mieć na uwadze badając zagadnienie międzynarodowego handlu usługami.

Celem artykułu jest przedstawienie pogłębionej analizy polsko-ukraińskich obrotów usługowych i perspektyw ich rozwoju. Badaniem objęto lata 2010-2016. Analizę przeprowadzono na podstawie statystyki bilansu płatniczego (rachunek obrotów bieżących, pozycja „handel usługami”),

poszerzając ją o informację na temat działalności usługowej polskich firm na Ukrainie oraz udziału obywateli Ukrainy w polskim rynku pracy i związanych z tym przekazów pieniężnych na Ukrainę (dane z rachunku obrotów bieżących, pozycja „transfery bieżące”). Z uwagi na rozmiary migracji zarobkowej z Ukrainy autorka włącza ją do analizy handlu polsko-ukraińskiego, mimo iż praca wykonywana prywatnie przez osoby fizyczne¹ nie jest traktowana jako świadczenie usług w rozumieniu GATS.

Polsko-ukraiński handel usługami w latach 2010-2016

W latach 2010-2016 wartość polskiego eksportu usług na Ukrainę wyrażona w złotych wzrosła ponad dwukrotnie, przekraczając 10 mld złotych na koniec badanego okresu. Średnioroczne tempo wzrostu wyniosło 13,5%, przy czym największe zmiany notowano w dwóch ostatnich latach. Wzrost polskiego eksportu usługowego na Ukrainę wynikał prawie wyłącznie ze zwiększenia przychodów Polski z tytułu podróży zagranicznych. W tym samym okresie wartość polskiego importu usług z Ukrainy wzrosła w stosunkowo niewielkim stopniu (o 11,5%), do niespełna 1,4 mld złotych. Najkorzystniejsze dla importu były lata 2013 i 2016. W przeciwieństwie do eksportu import dwukrotnie odnotował spadek; szczególnie silny w 2014 r. Średnioroczny wzrost wyniósł 1,8%. Wartość eksportu była wyraźnie wyższa niż importu, co znalazło odzwierciedlenie we wzroście dodatniego dla Polski salda wymiany. W analizowanym okresie wzrosło ono dwuipółkrotnie, do 8,7 mld złotych (tabela 1).

Tabela 1

Polsko-ukraiński handel usługami w latach 2010-2016

Wyszczególnienie		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Polski eksport	wartość (w mln PLN)	4692	4933	5633	6352	6486	7878	10077
	zmiana (rok do roku, w %)	.	5,1	14,2	12,8	2,1	21,5	27,9
	udział w eksporcie ogółem (w %)	4,4	4,1	4,2	4,5	4,2	4,6	5,1
	w relacji do eksportu towarów (w %)	39,4	35,6	32,8	35,3	49,4	63,9	66,9
Polski import	wartość (w mln PLN)	1214	1258	1134	1339	1020	1118	1354
	zmiana (rok do roku, w %)	.	3,6	-9,9	18,1	-23,8	9,6	21,1
	udział w imporcie ogółem (w %)	1,3	1,3	1,0	1,2	0,9	0,9	1,0
	w relacji do importu towarów (w %)	22,0	15,3	13,6	19,2	14,4	17,5	17,0
Saldo	wartość (w mln PLN)	3477	3674	4499	5013	5466	6760	8722

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP.

Tabela 2

Ukraińsko-polski handel usługami w latach 2010-2016 (wartości w mln USD; bez Krymu i Sewastopola)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eksport Ukrainy	90,5	132,4	140,3	217,9	202,8	181,9	220,6
Import Ukrainy	141,1	142,5	175,4	167,5	148,4	98,7	138,6
Saldo	-50,6	-10,1	-35,1	50,4	54,4	83,2	81,9

Źródło: *Export-import of services... (2011, ..., 2018)*.

Nieco inny obraz daje analiza danych dotyczących polsko-ukraińskiego handlu usługami opublikowanych przez ukraiński urząd statystyczny. Według tych danych od 2013 r. Polska notowała deficyt w handlu z Ukrainą (tabela 2).

Z polskiej statystyki bilansu płatniczego wynika, że wartość polsko-ukraińskiego handlu usługami jest niższa niż handlu towarami, zwłaszcza importu. Szczególnie silny wzrost eksportu usług w relacji do eksportu towarowego obserwowano od 2014 roku, co było wynikiem zarówno silnego spadku wartości eksportu towarów, jak i wzrostu eksportu usług.

Polski eksport usług

W latach 2010-2016 Ukraina była jednym z głównych odbiorców usług świadczonych przez polskie firmy dla

zagranicy; zajmowała miejsce w pierwszej dziesiątce usługobiorców, z udziałem przekraczającym 4% (w 2016 r. było to już ponad 5%). Wysoką pozycję notowała zwłaszcza w kategoriach „podróże” (drugie miejsce po Niemczech, z udziałem sięgającym kilkunastu procent), „sprzedaż praw do własności intelektualnej” (patenty i licencje) oraz „usługi związane z handlem, w tym pośrednictwo handlowe”.

W badanym okresie najbardziej wzrosły przychody Polski z tytułu podróży zagranicznych obywateli Ukrainy (w sumie o blisko 130%, najbardziej w dwóch ostatnich latach – każdorazowo o ponad 25%). Źródłem wzrostu były zwiększone wydatki obywateli Ukrainy w związku z coraz liczniejszymi podróżami prywatnymi (wyjazdy zdrowotne, edukacyjne i pozostałe) do Polski (tabela 3), m.in. wydatki na zakwaterowanie, wyżywienie i usługi, jak również na towary nabywane na potrzeby własne.

Tabela 3

Obywatele Ukrainy przyjeżdżający do Polski w latach 2010-2016 według celu podróży, w tys. osób

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Zmiana 2010-2016
Podróże prywatne	3703,4	4781,8	5521,6	6839,6	7547,4	9391,9	9996,6	6293,2
Turystyka zorganizowana	85,6	113,6	69,6	31,9	10,9	10,3	9,4	-76,2
Wyjazdy służbowe	210,6	207,5	174,0	120,2	98,7	103,5	105,1	-105,5
Ogółem	3999,6	5102,9	5765,2	6991,8	7657,0	9505,7	10111,1	6111,5

Źródło: *Citizens of Ukraine... 2018.*

Główną rolę w tym procesie odegrała pogarszająca się sytuacja gospodarcza Ukrainy (tabela 4)² oraz trwający od 2014 r. konflikt zbrojny we wschodniej części kraju, które doprowadziły do pogorszenia sytuacji na rynku pracy – duże bezrobocie, niskie wynagrodzenia, duże zaległości w wypłacaniu pensji (Szpakowska, Buchwald, Romanowski

2016, s. 169) i nasilenia krótkoterminowej emigracji zarobkowej do Polski. Przychody z tytułu podróży zagranicznych były główną i wyraźnie dominującą pozycją w polskim eksporcie usług na Ukrainę (wykres 1). Ich udział w strukturze eksportu wyraźnie wzrósł w badanym okresie (z 88,6% w 2010 r. do 94% w 2016 r.).

Tabela 4

Zmiany ukraińskiego PKB w latach 2010-2016, r/r w %

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Zmiana PKB	4,1	5,4	0,2	0,0	-6,8	-9,8	2,3

Źródło: *The change of gross... 2018.*

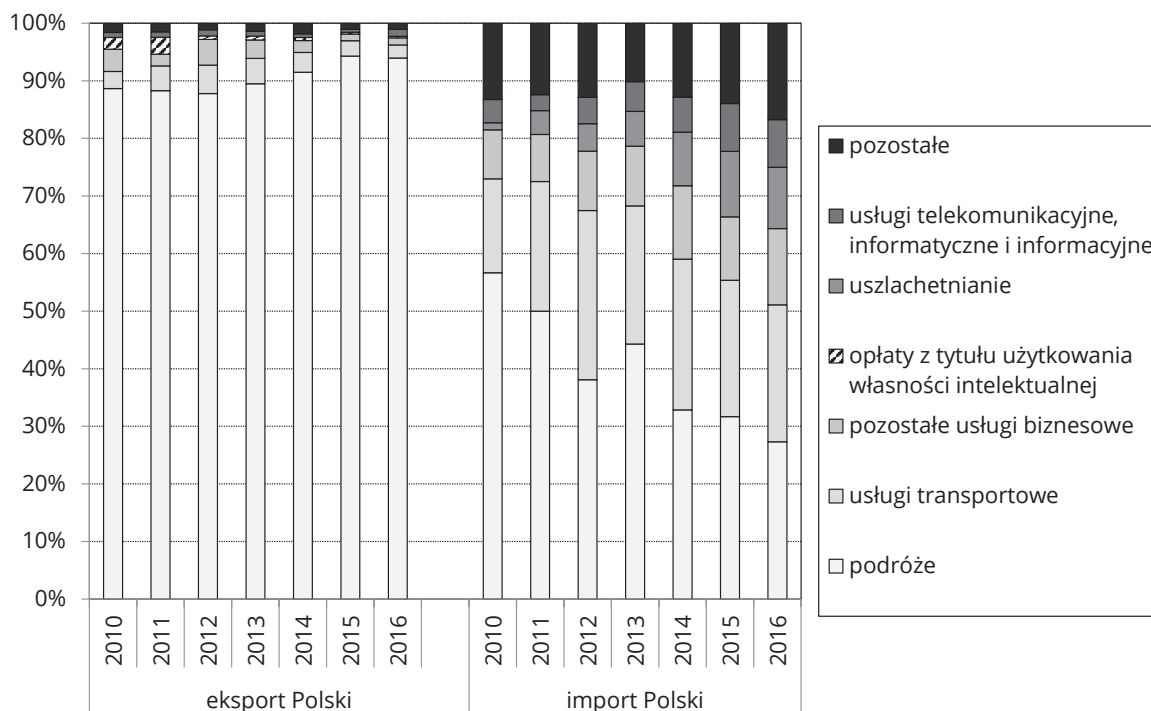
Pozostałe rodzaje usług miały relatywnie niewielkie znaczenie dla eksportu usługowego na Ukrainę – udział maksymalnie kilka procent (wykres 1). Wśród nich najważniejszą rolę odegrały usługi transportowe³, a okresowo również tzw. pozostałe usługi biznesowe (głównie doradztwo gospodarcze i usługi techniczne związane z handlem) oraz sprzedaż praw do użytkowania własności intelektual-

nej. W ostatnim roku wzrosło też wyraźnie znaczenie usług telekomunikacyjnych i informatycznych.

W tym samym okresie wartość usług związanych z handlem dobrami (jak transport towarowy czy ubezpieczenia) zmalała głównie na skutek (Błaszczuk-Zawiła 2016, s. 89-90): zniszczenia zakładów przemysłu ciężkiego i infrastruktury w regionie Donbasu oraz połączeń tranzytowych

Wykres 1

Struktura polsko-ukraińskiego handlu usługami w latach 2010-2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP.

przez ten region, a w konsekwencji zerwania powiązań produkcyjnych i ograniczenia możliwości eksportowych Ukrainy,

- ☞ niskiego popytu zewnętrznego i niekorzystnej koniunktury na światowych rynkach surowcowych (zwłaszcza spadku cen metali żelaznych, nawozów i zbóż),
- ☞ wzrostu cen produkcji ukraińskiej na skutek silnej deprecjacji hrywny, z uwagi na dużą zależność przedsiębiorstw ukraińskich od importowanych surowców.

Spadek eksportu innych rodzajów usług wynikał z obniżenia poziomu dochodów ludności i przychodów przedsiębiorstw, a także z silnej deprecjacji hrywny (ich import na Ukrainę gwałtownie podrożał względem podobnych usług krajowych). Dodatkowo, niepewna sytuacja gospodarcza zniechęcała konsumentów do wydatkowania środków na towary inne niż pierwszej potrzeby. Z drugiej strony niska aktywność gospodarcza i pogorszenie sytuacji finansowej były przyczyną ograniczania wydatków przedsiębiorstw.

Uzupełnieniem przedstawionych danych (pochodzących z pozycji „Handel usługami” w rachunku obrotów bieżących) byłyby informacje o dochodach polskich firm świadczących usługi poprzez oddziały i filie ulokowane na Ukrainie (sposób 3 GATS), zwłaszcza, że w strukturze polskich inwestycji bezpośrednich w tym kraju dominują usługi. Na branżę finansową i ubezpieczeniową przypada ponad 45% tych inwestycji⁴, na handel detaliczny i hurtowy około 10%, a na pozostałe usługi – kolejne 7%. Istniejące statystyki nie pozwalają jednak na dokładne określenie wielkości tych dochodów.

Polski import usług z Ukrainy

Udział Ukrainy w polskim imporcie usług był wyraźnie niższy niż w eksporcie (wynosił około 1%), co plasowało ten kraj w trzeciej dziesiątce partnerów handlowych Polski. Była ona jednak jednym z głównych dostawców usług transportu kolejowego (zazwyczaj piąte-szóste miejsce, z udziałem 5-6%; ale dopiero dziewiąte w 2016 r., z udziałem 3,6%), usług rządowych (drugie miejsce po Stanach Zjednoczonych), a w latach 2015-2016 również usług uszlachetniania (około 10% całości importu, drugie-trzecie miejsce).

Podobnie jak w eksporcie, decydujący wpływ na dynamikę polskiego importu usług z Ukrainy miały podróże zagraniczne. W tym przypadku odnotowano jednak silny spadek wartości (o 46%, do 370 mln złotych), szczególnie w 2012 r. (o ponad 31%)⁵ i 2014 r. (o ponad 43%, co wiązało się m.in. z utratą przez Ukrainę Krymu – jednego z najbardziej atrakcyjnych regionów turystycznych, i obniżeniem poziomu bezpieczeństwa na jej terytorium). Mniejsza była przede wszystkim liczba podróży prywatnych, ale także wyjazdów turystycznych i służbowych (urzędników, biznesmenów i dyplomatów), które zmalały praktycznie do zera (tabela 5).

Mimo silnego spadku wartości wydatków z tytułu podróży zagranicznych, pozostały one główną pozycją w imporcie. Ich udział jednak wyraźnie zmalał (z blisko 57% w 2010 r. do 27% w 2016 r. – wykres 1). Na drugim miejscu uplasowały się usługi transportowe, których wartość w analizowanym okresie wyraźnie wzrosła (o 62%, do

322 mln złotych), co przełożyło się na wzrost ich udziału z 16,3% do 23,8% w polskim imporcie usług z Ukrainy ogółem. Przez większość analizowanego okresu na trzeciej pozycji plasowały się pozostałe usługi biznesowe, wśród których dominowały usługi techniczne związane z handlem

oraz usługi świadczone przez przedstawicieli wolnych zawodów (tzw. profesjonalistów). Ich wartość wzrosła w latach 2010-2016 o około 74% (do 179 mln złotych, głównie w ostatnim analizowanym roku), co skutkowało wzrostem udziału w imporcie z Ukrainy z 8,5% do 13%.

Tabela 5

Osoby przyjeżdżające na Ukrainę z Polski według celu podróży w latach 2010-2016, w tys. osób

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Zmiana 2010-2016
Wyjazdy prywatne	1818,8	1468,5	904,3	1133,4	1096,5	1147,7	1194,1	-624,7
Wyjazdy turystyczne	143,8	137,4	56,5	17,9	0,3	0,1	0,1	-143,7
Wyjazdy urzędników, biznesmenów, dyplomatów	109,9	96,4	47,9	6,7	0,6	0,3	0,1	-109,8
Wyjazdy w celach naukowych	5,0	3,7	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	-5,0
Wymiana kulturowa i sportowa, wyjazdy pozostałe	10,1	12,0	392,3	101,2	26,5	7,8	0,3	-9,8
Imigracja (stałe zamieszkanie)	1,2	1,2	0,9	0,0	0,0	0,0	0,6	-0,6
Wyjazdy w celu podjęcia pracy	0,9	0,9	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,9
Ogółem	2089,6	1720,1	1404,1	1259,2	1123,9	1156,0	1195,2	-894,4

Źródło: *Foreign citizens who visited... 2017.*

Wśród pozostałych rodzajów usług uwagę zwraca wyraźny wzrost wartości i znaczenia importu usług uszlachetniania⁶ oraz usług telekomunikacyjnych i informatycznych. Wartość tych pierwszych wzrosła w latach 2010-2016 ponad dziesięciokrotnie (do 144 mln złotych), a ich udział w imporcie z 1,2% do 10,6%. Z kolei import usług telekomunikacyjnych i informatycznych wzrósł w analizowanym okresie ponad dwukrotnie (do 112 mln złotych), dzięki czemu stały się one piątym rodzajem usług w polskim imporcie z Ukrainy z udziałem sięgającym 8,2%. Struktura importu była zatem bardziej zdywersyfikowana niż eksportu.

Import usług świadczonych przez oddziały lub filie ukraińskich firm usługowych w Polsce jest niewielki. Uwagę zwraca jednak obserwowany pod koniec badanego okresu proces przenoszenia do Polski małych firm ukraińskich, zwłaszcza z branży informatycznej, z uwagi na większą stabilność polityczną i mniejsze obciążenia administracyjno-fiskalne (Informator ekonomiczny – Ukraina 2015, s. 28).

Duże znaczenie w stosunkach polsko-ukraińskich ma natomiast praca świadczona przez obywateli Ukrainy przyjeżdżających do Polski w celach zarobkowych, zwłaszcza w branżach usługowych. Dotyczy to przede wszystkim prac sezonowych w rolnictwie, budownictwa oraz usług administrowania i działalności wspierającej⁷ (wykres 2) (dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej). Struktura branżowa zatrudnienia obywateli Ukrainy w Polsce jest jednak silnie zróżnicowana geograficznie. Przykładowo w aglomeracji warszawskiej dominują osoby pracujące

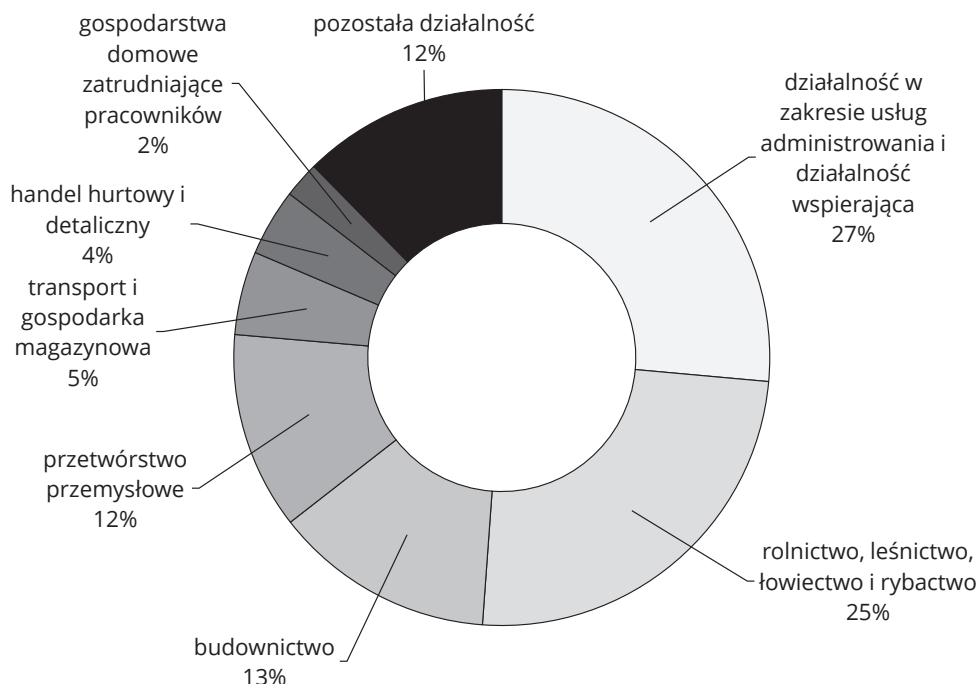
w sektorze usług dla gospodarstw domowych (37,6%)⁸, budownictwie i usługach remontowo-wykończeniowych (23,6%) oraz rolnictwie (19,3%) (Chmielewska, Dobroczycki, Puzyński 2016, s. 4).

Do pewnego stopnia o rozmiarach omawianego zjawiska może świadczyć wartość przekazów pieniężnych ujętych w statystyce bilansu płatniczego w pozycji „Dochody pierwotne – wynagrodzenia pracowników”. Trzeba jednak pamiętać, że są to wyłącznie transfery przekazywane oficjalnymi kanałami. Znaczna część osób zarobione w Polsce pieniądze przewozi do swojego kraju w gotówce (najczęściej w dolarach). Z danych bilansu płatniczego wynika, że w 2015 r. obywatele Ukrainy pracujący w Polsce przekazali na Ukrainę 8,2 mld złotych (wobec 5,4 mld złotych w 2014 r. i 3,6 mld złotych w 2013 r.). Dostępne dane nie pozwalają stwierdzić, jaką ich część stanowiły dochody uzyskane w sektorze usługowym.

Atrakcyjność Polski jako miejsca migracji zarobkowej wynika z bliskości geograficznej (stosunkowo krótki czas podróży i niskie koszty przejazdu), językowej i kulturowej, a także korzystnych uwarunkowań prawnych i instytucjonalnych (dość liberalne przepisy wizowe, uproszczone procedury legalizacji pobytu i zatrudnienia, mały ruch graniczny⁹) (Szpakowska, Buchwald, Romanowski 2016, s. 168, 172). Z drugiej strony polscy pracodawcy cenią pracowników ukraińskich z uwagi na bliskość kulturową i łatwość asymilacji, sumienne wykonywanie pracy oraz duży potencjał społeczny i kadrowy (tamże s. 163, 164, 168). Podobnie jak w przypadku polskich emigrantów w wielu krajach Unii Europejskiej, również wśród ukraińskich migrantów zarob-

Wykres 2

Struktura branżowa zatrudnienia obywateli Ukrainy w Polsce w 2016 r. – dane oficjalne (łącznie zatrudnienie na podstawie oświadczeń pracodawcy i zezwoleń)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Cudzoziemcy pracujący w Polsce... 2016*.

kowych występuje zjawisko tzw. „marnotrawstwa mózgow” (*brain waste*), tj. podejmowania za granicą pracy poniżej swoich kwalifikacji (tamże, s. 176).

Perspektywy rozwoju polsko-ukraińskiego handlu usługami

Ocenia się, że obecny poziom polsko-ukraińskiego handlu usługami jest niższy od potencjalnego. Jednocześnie jest on uważany, zwłaszcza świadczenie obywatelom Ukrainy usług leczniczych, edukacyjnych i turystycznych oraz inwestycje w ukraińskie firmy programistyczne, za jeden z najbardziej perspektywicznych kierunków działalności firm polskich na Ukrainie (*Informacja o perspektywicznych kierunkach...* 2015).

Koniunktura gospodarcza i sytuacja geopolityczna

Podstawowym czynnikiem oddziałującym na polski eksport usług na Ukrainę jest koniunktura w gospodarce ukraińskiej. W najbliższych latach na Ukrainie spodziewany jest powolny wzrost gospodarczy. Powinny mu sprzyjać: kontynuacja programu reform uzgodnionych z MFW (w tym reformy systemu bankowego, która ma poprawić warunki kredytowania) i deeskalacja konfliktu na wschodzie kraju. Korzystny wpływ na sytuację gospodarczą będą miały również: stopniowe ożywienie działalności produkcyjnej

(na skutek silnej deprecjacji hrywny, utworzenia nowych powiązań międzybranżowych i częściowej reorientacji eksportu), ustabilizowanie cen i intensyfikacja wysiłków na rzecz zwiększenia eksportu do Unii Europejskiej.

Poprawę podstawowych wskaźników makroekonomicznych obserwowano już od początku 2016 r. Ocenia się, że w całym 2017 roku wzrost ukraińskiego PKB wyniósł 2% (IMF 2017, s. 66, World Bank 2017, s. 2). W 2018 roku oczekuje się przyspieszenia wzrostu – do 3,2% wg MFW (IMF 2017, s. 66) i do 3,5% wg Banku Światowego (World Bank 2017, s. 2). Będzie ono jednak możliwe pod warunkiem przeprowadzenia przez Ukrainę głębszych reform strukturalnych, które spowodują wzrost zaufania inwestorów i wydajności produkcji. Korzystny wpływ miałyby też ożywienie popytu zewnętrznego i zakończenie konfliktu zbrojnego.

Mimo oznak poprawy sytuacja gospodarcza Ukrainy pozostanie trudna. Ograniczenie deficytu budżetowego wymaga m.in. zwiększenia restrykcyjności polityki fiskalnej (w tym poprzez redukcję świadczeń emerytalnych i zatrudnienia w sektorze rządowym, a także podniesienie taryf na usługi komunalne). Skutkiem kolejnych podwyżek taryf na gaz i ogrzewanie będzie wzrost cen i spadek dochodów pozostających do dyspozycji ludności. W efekcie, można spodziewać się utrzymania stosunkowo wysokiego poziomu migracji zarobkowej obywateli Ukrainy do Polski i związanych z tym dochodów polskich przedsiębiorstw świadczących szeroko rozumiane usługi podróży. Wysoki pozostanie

stanie też prawdopodobnie poziom przekazów pieniężnych na Ukrainę. W dłuższej perspektywie, wraz ze stopniową poprawą sytuacji w gospodarce ukraińskiej oraz towarzyszącym jej wzrostem dochodów ludności i firm, możliwe będzie zwiększenie wartości polskiego eksportu usług związanych z międzynarodową wymianą dóbr, a także innych rodzajów usług.

Sytuacja gospodarcza będzie miała również istotny wpływ na działalność polskich firm usługowych, które zainwestowały na Ukrainie. Obecnie podejmują one kroki mające na celu ograniczenie ryzyka funkcjonowania i nie planują wycofania się z tego rynku. Przykład spółek Grupy PZU pokazuje, że nawet trudna sytuacja gospodarcza nie wyklucza osiągnięcia dobrych wyników działalności (ramka).

Ramka

Działalność ukraińskich spółek Grupy PZU w latach kryzysu

Według informacji opublikowanych przez Grupę PZU, w latach 2014-2015 jej ukraińskie spółki realizowały przyjęte plany sprzedażowe, mimo trudnej sytuacji polityczno-gospodarczej. Sprzyjała temu reorientacja klientów w stronę spółek z udziałem kapitału zachodniego (głównym kryterium wyboru ubezpieczyciela stała się jego wiarygodność i wypłacalność, zwłaszcza, że wielu rodzimym towarzystwom ubezpieczeniowym unieważniono licencje), a w 2015 r. także wzrost ukraińskiego rynku ubezpieczeniowego w wyniku podniesienia sum ubezpieczeniowych w następstwie dewaluacji hrywny, wzrostu inflacji i ustawowego podniesienia taryf dla ubezpieczeń obowiązkowych. Grupa PZU, próbując ograniczyć ryzyko działalności na rynku ukraińskim, m.in. zlikwidowała biuro regionalne PZU Ukraina w Symferopolu, centrum obsługi klientów w Sewastopolu, cztery biura sprzedaży i dwie agencje w obwodach donieckim i ługańskim oraz przeniosła część aktywów finansowych (środki pieniężne na rachunkach bieżących oraz depozyty bankowe) spółek ukraińskich do działających na Ukrainie banków, posiadających wiarygodnego dominującego akcjonariusza zagranicznego. Inne działania mające na celu ograniczenie ryzyka, to m.in. wprowadzenie dodatkowych wyłączeń z ochrony ubezpieczeniowej (np. niezgodnych z prawem działań osób trzecich), zawieszenie zawierania i przedłużania umów ubezpieczenia majątkowego dla osób fizycznych i prawnych, gdy miejscem wykonania umowy jest terytorium obwodów donieckiego i ługańskiego, a także ubezpieczeń odpowiedzialności spedytora i przewoźnika oraz ładunków, gdy trasa przewozu przechodzi przez terytorium tych obwodów (*Skonsolidowane sprawozdanie finansowe... 2015*, s. 191; *Raport roczny 2015, 2016*).

Z drugiej strony, w dłuższej perspektywie można spodziewać się wzrostu importu usług z Ukrainy, zwłaszcza jeśli pod wpływem rządowego wsparcia (m.in. rozwój infrastruktury i poprawa klimatu inwestycyjnego) wzrośnie atrakcyjność usług świadczonych przez firmy ukraińskie (zwłaszcza w zakresie IT, edukacji, turystyki i medycyny; *Ministry will give... 2015*) i ograniczone zostanie zjawisko świadczenia przez firmy ukraińskie usług za pośrednictwem spółek *off-shore*. Obecnie obserwuje się powolną poprawę sytuacji ukraińskich firm usługowych, ale pozostaje ona trudna. Ich działalność hamują przede wszystkim ograniczenia finansowe i niedostateczny popyt (*Expectations of service enterprises... 2018*, s. 2).

Potencjał gospodarki Ukrainy

Rozwojowi wzajemnego handlu usługami sprzyjałoby poszerzenie oferty eksportowej i poprawa jej jakości. Dotyczy to zwłaszcza Ukrainy. W związku z utratą kontroli nad polami gazowymi w szelfie Morza Czarnego (lata 2013-2014) oraz sektora turystycznego na Krymie, a także znacznej części przemysłu wydobywczego, metalurgicznego i chemicznego w regionie Donbasu, władze ukraińskie stanęły przed koniecznością zasadniczej zmiany struktury gospodarki kraju. Pożądane jest rozwinięcie przez Ukrainę branż o wyższym poziomie zaawansowania technologicznego, na bazie posiadanych przez nią przewag – położenia geograficznego, zasobów materialnych (*resources*) i ludzkich (*Foresight of Ukrainian Economy... 2016*).

Do najbardziej perspektywicznych branż usługowych na Ukrainie zalicza się techniki informacyjno-komunikacyjne (sektor ICT), turystykę i tranzyt (*Foresight of Ukrainian Economy... 2016*). Podstaw do rozwoju ukraińskiego sektora ICT upatruje się w wysokiej jakości kształcenia w zakresie technik informacyjnych i poziomie działalności placówek naukowo-badawczych, a także w stosunkowo szerokim/powszechnym dostępie do zasobów IT i wdrożeniu nowoczesnych standardów łączności. Konieczne jest jednak podniesienie potencjału przedsiębiorstw branży, np. poprzez zwiększenie wsparcia ze strony państwa (finansowego, ale także w formie udoskonalenia przepisów prawnych regulujących działalność branży, w tym w zakresie opodatkowania i ochrony informacji czy zwiększenia zapotrzebowania administracji na specjalistów IT), zwiększenie liczby wykwalifikowanych fachowców IT, rozwijanie nowoczesnych technologii i dokapitalizowanie branży.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na rosnącą atrakcyjność Ukrainy dla offshoringu usług¹⁰ i to mimo utrzymującego się napięcia geopolitycznego. Silna deprecjacja hrywny doprowadziła bowiem do poprawy wskaźnika zwrotu z kosztów, a to z kolei do poprawy konkurencyjności w zakresie kosztów podatkowych i regulacyjnych. Wzrost ryzyka politycznego jest też częściowo rekompensowany przez reformy poprawiające konkurencyjność kraju. Obecnie w ukraińskiej branży IT działa ponad 500 firm outsourcingowych i 100 globalnych centrów B+R, które zatrudniają ponad 50 tys. inżynierów (*On the Eve of Disruption 2016*, s. 8).

Z kolei perspektywy rozwoju turystyki związane są z różnorodnością kultur i zabytków historycznych¹¹, zróżnicowaną rzeźbą terenu, otwartością ludzi oraz smaczną kuchnią. Problemem pozostaje jednak brak rozwiniętej infrastruktury turystycznej i słabe przygotowanie kadr, w tym kadry zarządzającej (słaba oferta i niska jakość obsługi, brak odpowiednich programów edukacyjnych na potrzeby branży). Przewyciężenie tych słabości wymaga, podobnie jak w przypadku sektora IT, dużego zaangażowania państwa, nie tylko w poprawę infrastruktury turystycznej i kształcenie, ale też w podniesienie poziomu bezpieczeństwa, walkę z korupcją oraz poprawę jakości opieki medycznej i środowiska naturalnego (*Foresight of Ukrainian Economy* 2016).

Ze względu na położenie geograficzne Ukraina ma potencjał do rozwijania usług tranzytowych. Na jej terytorium łączą się ważne szlaki transportowe, rozwinięta jest infrastruktura transportowa, rozwija się transport różnymi środkami (kolejowy, morski, lotniczy, samochodowy i rurowodowy) oraz rynek logistyczny. Wiele jest jednak czynników utrudniających wykorzystanie tego potencjału. Należą do nich: niska jakość infrastruktury, zwłaszcza drogowej¹², wysoki poziom zużycia środków trwałych, niska jakość przewozów i usług z nimi związanych, oraz niedostateczny poziom przewozów intermodalnych, terminali i centrów logistycznych. Wzmocnieniu roli Ukrainy jako kraju tranzytowego sprzyjałaby intensyfikacja prac nad budową międzynarodowych korytarzy transportowych (np. korytarza transportowego Europa-Kaukaz-Azja (TRACECA) czy międzynarodowego korytarza transportu ropy naftowej i gazu do Europy (INOGATE) wspieranych przez Komisję Europejską) oraz rozwój handlu między Europą i Azją. Z drugiej strony zagrożeniem dla rozwoju tego rodzaju usług są: sytuacja geopolityczna, protekcyjizm Rosji, monopolizacja i niski poziom rozwoju rynku przewozów, brak zbilansowanego systemu transportowego, niedostateczny poziom integracji z systemami transportowymi Europy oraz niedostateczna adaptacja ukraińskich przepisów prawnych do światowych norm i wymogów. Rozwojowi handlu polsko-ukraińskiego w dziedzinie transportu sprzyjać powinny dodatkowo porozumienia dwustronne, w tym dotyczące współpracy w rozbudowie infrastruktury drogowej, remoncie taboru trakcyjnego i pasażerskich przewozów kolejowych (*Plany dot. ukraińsko-polskiej...* 2016).

Unijno-ukraińska DCFTA

Dla rozwoju ukraińskiego sektora usług konieczna jest restrukturyzacja i modernizacja przedsiębiorstw, co wymaga znacznych nakładów finansowych. Warunkiem pozyskania w tym celu inwestorów zagranicznych jest podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej Ukrainy, w szczególności zmniejszenie ryzyka inwestycyjnego i poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej. Powinno temu sprzyjać wejście w życie handlowej części układu stowarzyszeniowego Unia Europejska – Ukraina (*Deep and Comprehensive Free Trade Agreement – DCFTA*)¹³, zakładającej harmonizację ukraińskich regulacji z unijnym *acquis* (prze-

dziano przyjęcie ok. 60% unijnego dorobku prawnego), m.in. w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej¹⁴.

W odniesieniu do usług w umowie DCFTA przewidziano wzajemną liberalizację dostępu do rynku większości z nich¹⁵. W przypadku świadczenia transgranicznego (w umowie obejmującego sposoby 1 i 2 świadczenia usług przewidziane w GATS) liberalizacją objęto dostęp do rynku i traktowanie narodowe (nie mniej korzystne niż własnych przedsiębiorstw) dla określonych rodzajów usług (liberalizacja oparta na tzw. liście pozytywnej). Strony zobowiązały się do niestosowania ograniczeń liczby usługodawców, wartości świadczonych usług, aktywów, transakcji, wielkości produktu usługowego, a także wymogu przeprowadzenia testu potrzeb ekonomicznych.

Jeśli chodzi o zakładanie przedsiębiorstw (sposób 3 GATS), to pełną swobodą objęto większość rodzajów działalności gospodarczej, jedynie z nielicznymi ograniczeniami (liberalizacja oparta na tzw. liście negatywnej – podejście gwarantujące automatyczne objęcie nowych sektorów i postęp w liberalizacji w sektorach nie uwzględnionych w liście – Vander Loo 2016, s. 259). W umowie strony zobowiązały się, że od momentu wejścia umowy w życie będą stosowały klauzulę narodową i klauzulę najwyższego uprzywilejowania (traktowanie nie mniej korzystne niż przedsiębiorstw jakiegokolwiek państwa trzeciego) w odniesieniu do zakładania i funkcjonowania spółek zależnych, oddziałów i przedstawicielstw osób prawnych drugiej strony. Jednocześnie mogą utrzymywać i wprowadzać środki ostrożnościowe w usługach finansowych, m.in. w celu zapewnienia ochrony inwestorów i depozytariuszy oraz tajemnicy informacji bankowej.

W świetle postanowień DCFTA rozwojowi wzajemnego handlu usługami powinny służyć również postanowienia ograniczające bariery regulacyjne, w tym:

- ☞ zbliżenie do regulacji unijnych ukraińskiego ustawodawstwa w dziedzinie usług pocztowych i kurierskich, łączności elektronicznej, usług finansowych oraz międzynarodowego transportu morskiego¹⁶, które może skutkować przyznaniem wzajemnego traktowania narodowego (zniesienie pozostałych ograniczeń w dostępie do rynku i traktowaniu narodowym)¹⁷;
- ☞ przyjęcie, że warunki wzajemnego dostępu do rynku usług transportu lotniczego będą zgodne z Porozumieniem o wspólnym obszarze powietrznym (*EU-Ukraine Common Aviation Area Agreement*);
- ☞ zobowiązanie Ukrainy do zapewnienia obiektywnych procedur licencjonowania (dla usług, których świadczenie wymaga uzyskania koncesji), aby nie stanowiły one nieuzasadnionych barier w handlu;
- ☞ zamiar podjęcia rokowań w sprawie wypracowania porozumień o wzajemnym uznawaniu wymogów, kwalifikacji, koncesji i innych regulacji;

a także zobowiązanie do okresowych przeglądów stanu i zakresu liberalizacji, w tym listy wyłączeń, z myślą o dalszej liberalizacji.

Możliwość rozwoju wzajemnego handlu tkwi również w spodziewanym przyjęciu przez Ukrainę ustawodawstwa unijnego w dziedzinie zamówień publicznych. Harmoniza-

cja przepisów i procedur pozwoli firmom unijnym, w tym polskim (bezpośrednio bądź jako podwykonawcy innych firm unijnych), brać udział w przetargach na tych samych warunkach, co firmy ukraińskie. Za szczególnie atrakcyjne uważa się przetargi infrastrukturalne, związane z transportem, opieką medyczną i edukacją (European Commission 2015, s. 3). Z drugiej strony, ukraińscy dostawcy usług uzyskują pełny dostęp do unijnego rynku robót, dostaw i usług publicznych na poziomie UE, krajowym i regionalnym, z wyjątkiem zamówień w dziedzinie obronności (Hellyer, Pyatnitsky 2013, s. 6), co jest przykładem bezprecedensowej integracji kraju spoza Europejskiego Obszaru Gospodarczego z unijnym rynkiem wewnętrznym (European Commission – Trade 2013).

Osiągnięcie korzyści z DCFTA będzie jednak możliwe dopiero w dłuższej perspektywie, z uwagi na trudności z uzyskaniem traktowania narodowego wynikające z małej przejrzystości i skomplikowania zasad zbliżenia ustawodawstwa (Batura, Kretova 2015).

Podsumowanie i wnioski

W latach 2010-2016 odnotowano silny wzrost polskiego eksportu usług na Ukrainę i stosunkowo nieduży wzrost polskiego importu z tego kraju, co doprowadziło do powiększenia korzystnego dla Polski salda wymiany. Decydujący wpływ na oba strumienie handlu miały dochody z tytułu podróży zagranicznych – dominującej pozycji we wzajemnych obrotach, odpowiednio wzrost liczby i wydatków obywateli Ukrainy przyjeżdżających do Polski, zwłaszcza migrantów zarobkowych, oraz spadek liczby i wydatków Polaków podróżujących na Ukrainę. Wśród pozostałych rodzajów usług uwagę zwraca wyraźny wzrost wartości i znaczenia importu usług uszlachetniania oraz usług telekomunikacyjnych i informatycznych. W polskim eksporcie usług dużą rolę odgrywały również usługi świadczone przez filie i oddziały polskich firm ulokowanych na Ukrainie. Rozmiary dochodów z tego tytułu są jednak niemożliwe do oszacowania. Podobnie, jak dochodów z tytułu usług świadczonych przez ukraińskich migrantów zarobkowych.

Obecnie polscy eksporterzy usług na Ukrainę napotyka ją barierę popytową związaną z recesją (ograniczenie wydatków konsumentów na zakupy wykraczające poza produkty pierwszej potrzeby oraz wydatków firm na dobra o charakterze inwestycyjnym i usługi dodatkowe) i deprecjacją hrywny (spadek konkurencyjności cenowej usług importowanych wobec krajowych). Poprawa sytuacji gospodarczej na Ukrainie, obserwowana obecnie, a zwłaszcza oczekiwana w przyszłości, powinna sprzyjać rozwojowi polskiego eksportu usług na Ukrainę.

Rozwojowi wzajemnego handlu sprzyjałoby poszerzenie oferty eksportowej i poprawa jej jakości, zwłaszcza w przypadku Ukrainy. Wśród ukraińskich branż usługowych do najbardziej perspektywicznych zalicza się techniki informacyjno-komunikacyjne (sektor ICT), turystykę i tranzyt (Ukraina jako korytarz transportowy między Europą Zachodnią i Azją). Warto w tym kontekście zauważyć, że

ukraińskie firmy ICT stają się coraz ważniejszym dostawcą tych usług na rynki zagraniczne, w tym na rynek polski.

Poprawa jakości usług świadczonych przez firmy ukraińskie wymagać będzie wielokierunkowych działań wspierających ze strony państwa, w tym zmian regulacyjnych. Wiele problemów sygnalizowanych przez polskie firmy współpracujące z Ukrainą ma bowiem charakter powszechny (np. uregulowania dotyczące zatrudniania obcokrajowców; *Działania na rzecz rozwoju...* 2015).

Konieczna będzie też restrukturyzacja i modernizacja większości ukraińskich przedsiębiorstw usługowych, które sprzyjać powinno szersze otwarcie rynku ukraińskiego na konkurencję zagraniczną po wejściu w życie umowy DCFTA UE-Ukraina. Jedną z ważniejszych jej części jest liberalizacja dostępu do rynku usług, w tym prawa do zakładania przedsiębiorstw usługowych i handlu usługami, a także współpracy w dziedzinie handlu elektronicznego. Za szczególnie istotne uznano w niej: przyjęcie listy negatywnej w odniesieniu do liberalizacji zakładania przedsiębiorstw (*establishment*), włączenie czterech rodzajów usług – usług finansowych, telekomunikacyjnych, pocztowych i kurierskich, oraz międzynarodowego transportu morskiego, do rynku wewnętrznego UE (*internal market treatment*), a także bezprecedensowy zakres potencjalnego otwarcia unijnego rynku zamówień publicznych dla firm ukraińskich (Vander Loo 2016, s. 259). Wykorzystanie potencjału tkwiącego w strefie wolnego handlu z UE wymagać będzie jednak od Ukrainy wprowadzenia istotnych zmian w przepisach, m.in. pod kątem ich uproszczenia, stworzenia stabilnych, przejrzystych i efektywnych warunków prowadzenia działalności gospodarczej oraz usprawnienia wymiaru sprawiedliwości, co będzie możliwe prawdopodobnie dopiero w dłuższej perspektywie.

* Artykuł zrealizowany w ramach badań statutowych II/1 Polityka handlowa wobec nowych wyzwań w IBRKK w 2017 r.

¹ Wnioski o oficjalne zatrudnienie obywateli Ukrainy w Polsce w zdecydowanej większości dotyczą właśnie tego typu pracy (*Cudzoziemcy pracujący w Polsce...* 2016).

² Przyczyny tego zjawiska miały w dużej mierze charakter strukturalny (brak reform systemowych, korupcja, nadmierna biurokratyzacja, niestabilność polityczna), na które w latach 2014-2015 nałożyły się niekorzystne warunki zewnętrzne i spadek popytu wewnętrznego oraz konflikt militarny we wschodnich obwodach Ukrainy (najbardziej uprzemysłowionych i zurbanizowanych) oraz aneksja Autonomicznej Republiki Krymu przez Rosję (ostatnie dwa wydarzenia przyniosły duże straty w ukraińskim górnictwie, przemyśle metalurgicznym i maszynowym). W rezultacie, w latach 2014-2015 Ukraina znalazła się w głębokim kryzysie gospodarczym. Najbardziej pogorszyła się sytuacja gospodarcza w regionie Donbasu (obwód doniecki i ługański), objętym działaniami wojennymi.

³ Obejmują one nie tylko transport towarów i przewóz pasażerów, ale także usługi z nimi związane, jak: załadunek i rozładunek kontenerów, składowanie i magazynowanie, pakowanie i przepakowywanie, holowanie i kontrolę ruchu, naprawy konserwacyjne i czyszczenie sprzętu oraz operacje ratownicze (NBP 2016).

⁴ W sektorze finansowym Ukrainy działają dwa banki z kapitałem polskim – „Kredobank” (inwestycja banku PKO BP) oraz Idea

Bank (inwestycja Getin Holding) oraz dwie spółki Grupy PZU („PZU Ukraina” – ubezpieczenia majątkowe i pozostałe osobowe, i „PZU Ukraina Życie” – ubezpieczenia na życie).

⁵ Co mogło mieć związek z pogorszeniem sytuacji politycznej na Ukrainie, w tym z konfliktem wokół uwięzienia liderki opozycji Julii Tymoszenko i związanych z nim wezwań do bojkotowania rozgrywanych na Ukrainie meczów mistrzostw Europy w piłce nożnej EURO2012.

⁶ Obejmujących m.in. czynności przetwarzania, montażu i etykietowania powodujące zasadnicze fizyczne zmiany powierzonych materiałów/towarów.

⁷ Ta sekcja PKD obejmuje wiele rodzajów działalności wspomagających działalność gospodarczą, ale niewymagających specjalistycznej wiedzy, np. wynajem i dzierżawę, działalność związaną z zatrudnieniem, działalność organizatorów turystyki, pośredników i agentów turystycznych, działalność detektywistyczną i ochroniarską, działalność związaną z utrzymaniem porządku w budynkach i zagospodarowaniem terenów zieleni, a także działalność związaną z administracyjną obsługą biura.

⁸ W ostatnich latach obserwowano silny wzrost znaczenia usług o charakterze opiekuńczym, świadczonych przez kobiety z Ukrainy na rzecz gospodarstw domowych.

⁹ Dwustronna umowa o zasadach małego ruchu granicznego z marca 2008 r. umożliwiła obywatelom ukraińskim wjazd do Polski bez posiadania wiz Schengen. Mały ruch graniczny ma większe znaczenie dla obywateli Ukrainy niż Polski, ponieważ Polacy mogą podróżować i przebywać na terytorium Ukrainy do 90 dni bez konieczności posiadania wizy (Charucka 2016, s. 43).

¹⁰ W 2016 r. Ukraina awansowała o 17 miejsc (z 41. na 24.) w rankingu „Global Services Location Index” przygotowanym przez A.T. Kearney. Jej atrakcyjność dla offshoringu była oceniana na podstawie trzech głównych czynników: 1) atrakcyjności finansowej (możliwe do uzyskania wyniki finansowe); 2) kompetencji pracowników oraz ich dostępności; 3) otoczenia biznesowego. Najistotniejsze znaczenie dla podejmowania inwestycji offshoringowych ma redukcja kosztów, w związku z tym przyznano im 40% całkowitej wagi indeksu. Pozostałe dwa czynniki uzyskały po 30% wagi (tj. 40:30:30). Polska w tym rankingu zajęła 10. miejsce.

¹¹ Za atrakcyjne turystycznie uznawane są m.in. Kijów i Czerniów (ze względu na zabytki starożytnej kultury wschodniosłowiańskiej), Lwów, regiony Podkarpacki i Karpacki, Kamieniec Podolski (zabytki kultury zachodnioeuropejskiej) oraz Odessa (wielokulturowe miasto europejskie).

¹² Przykładowo niska jakość ukraińskich dróg międzyregionalnych uniemożliwia uruchomienie sieci połączeń autobusowych.

¹³ Weszła ona w życie tymczasowo od 1 stycznia 2016 r.

¹⁴ Za szczególnie istotne uznaje się przyjęcie unijnych zasad konkurencji (ograniczenie subsydiowania przedsiębiorstw państwowych z budżetu państwa) i ochrony praw własności intelektualnej (szansa na rozwój innowacyjności i transfer nowych technologii) (Szeligowski 2016).

¹⁵ Z liberalizacji wyłączono usługi użyteczności publicznej świadczone w związku z wykonywaniem władzy publicznej. W przypadku usług świadczonych transgranicznie z liberalizacji wyłączono usługi audiowizualne, kabotażu morskiego i transportu lotniczego (z wyjątkami analogicznymi jak przy zakładaniu firm). W odniesieniu do drugiego i czwartego sposobu świadczenia usług warto podkreślić, że umowa nie ogranicza prawa stron do kontroli przepływu osób fizycznych ani możliwości utrzymania obowiązku wizowego. Wyłączenia w zakresie zakładania przedsiębiorstw dotyczą: (a) wydobywania i przetwarzania materiałów radioaktywnych; (b) produkcji i handlu bronią, amunicją i materiałami wojskowymi; (c) usług audiowizualnych; (d) kabotażu morskiego (morskiego transportu pasażerów i ładunków wewnątrz krajowych); (e) krajowego i międzynarodowego transportu lotniczego (regularnego lub nieregularnego) oraz

usług bezpośrednio związanych z wykonywaniem praw przewozowych, innych niż usługi remontowe i konserwacji sprzętu lotniczego, sprzedaży i marketingu usług transportu lotniczego, usług systemu rezerwacji komputerowej (CRS); usług obsługi naziemnej, usług lotniskowych w portach lotniczych.

¹⁶ Zbliżenie ukraińskiego ustawodawstwa w czterech wymienionych sektorach do obecnego i przyszłego *acquis* zwiększy jego przejrzystość i pewność, a także upodobni ukraińskie środowisko regulacyjne z unijnym. Ułatwi to działalność unijnych inwestorów na Ukrainie/otworzy rynek dla unijnych inwestycji.

¹⁷ Postanowienie o rozszerzeniu rynku wewnętrznego UE na niektóre istotne rodzaje usług, pod warunkiem wprowadzenia przez Ukrainę unijnego *acquis* jest bezprecedensowe (European Commission – Trade 2013; Vander Loo 2016, s. 259) i odróżnia tę umowę od klasycznych umów o strefie wolnego handlu.

Bibliografia

- Batura O., Kretova O. (2015), *Opportunities of Trade in Services between the EU and Ukraine: the Case of Telecommunications Services under the GATS and the Association Agreement*, Centre of European Law and Politics, Working Paper 1/2015, Bremen.
- Bensidoun I., Unal-Kesenci D. (2008), *Globalisation in Services: From Measurement to Analysis*, “OECD Statistics Working Papers”, No. 3.
- Błaszczuk-Zawiła M. (2016), *Recesja gospodarcza w Rosji i innych krajach Europy Wschodniej oraz jej wpływ na handel z Unią Europejską w latach 2015-2016*, „Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2015-2016”, IBRKK, Warszawa.
- Charucka O. (2016), *Współpraca międzyregionalna i transgraniczna Polski z Ukrainą*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula”, nr 47(2).
- Chmielewska I., Dobroczek G., Puzyrkiewicz J. (2016), *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania*, Departament Statystyki NBP, Warszawa 2016.
- Citizens of Ukraine who travelled abroad, by countries* (2011-2017), State Statistics Service of Ukraine, https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2012/tyr/tyr_e/arh_vigw_e.html [dostęp 15. 02.2018].
- Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki* (2018), Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> [dostęp 15.02.2018].
- Działania na rzecz rozwoju polsko-ukraińskiej współpracy gospodarczej* (2015), 17.12., <https://ukraine.trade.gov.pl/pl/ukraina/168068,dzialania-na-rzecz-rozwoju-polsko-ukrainskiej-wspolpracy-gospodarczej.html> [dostęp 10.10.2016]
- European Commission – Trade (2013), *EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area – Reading guide*, 2013.
- European Commission (2015), *EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. Economic benefits and opportunities – factsheet*, 30 December 2015.
- Expectations of service enterprises in I quarter 2018 regarding the development of their business activity* (2018), State Statistics Service of Ukraine, http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/rp/posl_posl_e/posl_1_2018.zip
- Export-import of services with countries in 2016* (2017), State Statistics Service of Ukraine, <http://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 25.12.2017].
- Foreign citizens who visited Ukraine by countries* (2011-2017), State Statistics Service of Ukraine, https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2007/tyr/tyr_e/arh_vigw_e.html

- Foresight of Ukrainian Economy: mid-term (2015–2020) and long-term (2020–2030) time horizons* (2016), Revised Second Edition, International Council for Science, Committee for the System Analysis of the Presidium of NAS of Ukraine, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Institute for Applied System Analysis of NAS of Ukraine and MES of Ukraine, World Data Center for Geoinformatics and Sustainable Development, Kyiv, NTUU "KPI".
- Hellyer M., Pyatnitsky V. (2013), *Selling to the EU under the DCFTA. Explaining the Benefits of the Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA) between Ukraine and the EU*, CTA Economic & Export Analysts Ltd in cooperation with Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine and Ukrainian Chamber of Commerce and Industry.
- IMF (2017), *World Economic Outlook: Seeking Sustainable Growth – Short-term Recovery, Long-Term Challenges*, October.
- Informacja o perspektywicznych kierunkach polsko-ukraińskiej współpracy gospodarczej* (2015), 17.12., <https://ukraine.trade.gov.pl/pl/ukraina/168077,informacja-o-perspektywicznych-kierunkach-polsko-ukrainskiej-wspolpracy-gospodarczej-.html> [dostęp 10.10.2016]
- Informator ekonomiczny – Ukraina (2015), Ambasada RP w Kijowie, grudzień.
- Kaliszuk E. (2013), *Dotychczasowe sposoby mierzenia handlu międzynarodowego towarami i usługami (w:) Mierzenie wartości dodanej w handlu zagranicznym. Nowe koncepcje, metody i wyzwania*, IBRKK, Warszawa.
- Manual on Statistics of International Trade in Services (2010), UNSC, Geneva, Luxembourg, New York, Paris, Washington.
- Ministry will give special attention to exploiting advantages of free trade with the EU and export of services – Trade representative of Ukraine Nataliya Mykol'ska* (2015), The Ministry of Economic Development and Trade, 14.07.
- Misala J. (2005), *Wymiana międzynarodowa i gospodarka światowa. Teoria i mechanizmy funkcjonowania*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- NBP (2016), *Statystyka bilansu płatniczego. Uwagi metodyczne*, Warszawa, wrzesień.
- On the Eve of Disruption* (2016), 2016 A.T. Kearney Global Services Location Index, A.T. Kearney.
- Plany dot. ukraińsko-polskiej współpracy w zakresie rozbudowy infrastruktury i pasażerskich przewozów kolejowych* (2016), „Informator Ekonomiczny”, Ambasada RP w Kijowie, nr 30.
- Polsko-ukraińska współpraca w zakresie odnowienia taboru kolejowego* (2016), „Informator Ekonomiczny”, Ambasada RP w Kijowie, nr 28.
- Raport roczny 2015, Działalność Grupy PZU – Działalność za granicą* (2016), Grupa Kapitałowa PZU S.A., Warszawa, <http://raportroczny2015.pzu.pl/pl/content/dzialalnosc-za-granica> [dostęp 10.10.2016].
- Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 2013 (2014), GUS, Warszawa.
- Skonsolidowane sprawozdanie finansowe wg MSSF za rok zakończony 31 grudnia 2014 r.* (2015) Grupa Kapitałowa PZU S.A., Warszawa.
- Szeligowski (2016), *Wpływ DCFTA na modernizację ukraińskiej gospodarki*, „Biuletyn PISM”, nr 34.
- Szpakowska J., Buchwald T., Romanowski R. (2016), *Atrakcyjność polskiego rynku pracy dla obywateli Ukrainy – przyczyny, mechanizmy, konsekwencje migracji zarobkowych*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, nr 2 (80).
- The change of gross domestic product volume*, State Statistics Service of Ukraine (2018), https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2004/vvp/ind_vvp/ind_vvp_e/arh_indvvp_e.html
- Vander Loo G. (2016), *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area. A New Legal Instrument for EU Integration without Membership*, Brill Nijhoff, Leiden, Boston.
- World Bank (2017), *Ukraine Economic Update*, 3 October.
- WTO (2016), *Trade Policy Review – Report by Ukraine*, WT/TPR/G/334, 15 March.

Afiliacja:

Dr Marzenna Błaszczuk-Zawiła
Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur
Al. Jerozolimskie 87, 02-001 Warszawa
Tel. 22 628 55 85
e-mail: marzenna.blaszczuk@ibrkk.pl

